

II. Документи і матеріали

Ігор Тесленко

ШАТА «ПРЕЗАЦНОГО УРОЖЕННЯ» ОТЦЯ ІГНАТІЯ СТАРУШИЧА (нові матеріали про походження та волинську рідню ректора Київського колегіуму)

У статті реконструюється генеалогічне дерево відомого острозького міщанського роду Старушичів, найвизначнішим представником якого був о. Ігнатій Оксенович, ректор Київського колегіуму, висвячений незадовго до смерті в сан моголивівського єпископа.

Автори біографічних нарисів про Ігнатія Старушича, ігумена Братського монастиря і ректора Київського колегіуму в 1641–1642 рр., згодом настоятеля Видубицької обителі, якщо й неповно, то принаймні схематично відтворюють останнє десятиліття життя цього діяча та його просування церковною кар'єрою, вершиною якої стало висвячення в сан моголивівського єпископа (1650 р.). Натомість маємо обмаль інформації про одного з перших ректорів колегіуму до того, як він опинився у Братському монастирі. Відомо лише, що в 1637 р. отець Ігнатій став настоятелем Успенської церкви Києво-Печерської лаври, а вже через рік згадується як ігумен Гойського Михайлівського монастиря і ректор заснованого при ньому колегіуму¹.

Де і коли народився Старушич, ким були його батьки, де він отримав освіту і що робив до 1637 р. — ось коло питань, які й надалі, судячи з енциклопедичних статей, залишаються без відпо-

¹ Києво-Видубицький Михайловський монастирь // Киевские епархиальные ведомости. — 1870, отд. 2, № 21. — С. 620–624; С. Надгробная надпись всечестному иеромонаху Игнатию Старушичу, игумену монастыря Видубицкого, который представился року 1651, октября 30 дня // Там само. — 1877, отд. 2, № 15. — С. 422–424; *Перетц В. Н.* К биографии о. Игнатия Оксеновича Старушича, киевского проповедника половины XVII века // Известия отделения русского языка и словесности Академии Наук. — 1914. — Т. 19. — Кн. 2. — С. 187–199; *Хижняк З. І.* Оксенович-Старушич Гнат // Києво-Могилянська академія XVII–XVIII ст. в іменах. Енциклопедичне видання. — К., 2001. — С. 404 та ін.

віді. Варто додати, що в спеціальній літературі існує також плутанина з прізвиськом отця Ігнатія, якого різні дослідники називають то «Старушичем», то «Оксеновичем-Старушичем».

Ключ до відповіді на деякі з перерахованих запитань дає «Указатель к изданиям Временной комиссии для разбора древних актов», упорядкований Іваном Новицьким і опублікований ще в 1878 р., де поруч з іменем ректора згадуються острозькі міщани Старушичі². Та лише в наш час Ігор Мицько, вивчивши акт поділу володінь між синами київського воєводи Василя-Костянтина Острозького (1603 р.), цілком слушно припустив, що згаданий у цьому документі острожанин Оксен Старушич є, швидше за все, батьком о. Ігнатія³. На жаль, цікаве спостереження І. Мицька, так само, як і матеріали видань Тимчасової комісії, залишилися практично непомічені дослідниками минулого Києво-Могилянської академії.

Тим часом джерела свідчать про те, що наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. Старушичі були в Острозі людьми помітними, і як заможні купці та члени магістрату належали до міщанської еліти. Про діда Ігнатія Старушича Радка (Радивона) знаємо тільки те, що він посідав двір у самому центрі Острога, на ринковій площі (за згадкою 1576 р.)⁴. Його близьким родичем – батьком чи братом – був Семен, або Сенько, Старушич, ім'я якого фігурує в актових документах 1574–1577 рр.⁵

Син Радка Старушича, Оксен Радивонович, у 1603 р. посідав двір на Красній Горі, в центральній частині Острога, що дісталася за вищезгаданим поділом краківському каштеляну Янушу Острозькому⁶. В цій же частині міста, на вулиці, що тяглася від так званого

² Указатель к изданиям Временной комиссии для разбора древних актов / Сост. И. П. Новицкий. – К., 1878. – Т. 1 [Имена личные]. – С. 677.

³ Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636). – К., 1990. – С. 113.

⁴ Описи Острожчини другої половини XVI – першої половини XVII століття / Упор. В. Атаманенко. – К. – Острого – Нью-Йорк, 2004. – С. 47.

⁵ 20 грудня 1574 р. острозький міщанин Сенько Старушич скаржився в Заславському замковому суді на місцевого жителя Хому римаря про неповернення боргу 10 кіп литовських грошів, див.: Archiwum Panstwowe Krakowie. – Archiwum Sanguszków – Rekonstrukcja, № 27. – К. 731–732. У 1575 р. острожани, серед яких був і Семен, позивали колишнього острозького намісника Миколая Дорогостайського до Луцького гродського суду про вибиття їх з маєтку Дорогостаї, під час якого вони зазнали збитків від слуг та підданих позваного. Остаточний вирок на свою користь міщани отримали в суді лише через два роки; тоді ж обраховано втрати кожного з позивачів, у тому числі й Старушича, див.: Центральний державний історичний архів України в місті Києві [далі ЦДАІАК України]. – Ф. 25, оп. 1, спр. 15. – Арк. 458–458 зв.; спр. 17. – Арк. 117–117 зв. У податковому описі Острога 1576 р. (Описи Острожчини. – С. 47–51) Старушича не бачимо; швидше за все, у цьому документі він таки згадується, але без прізвища (наприклад, «Сенько», «Сенько Базевич», власники дворів на Зарванській вулиці та ін.).

⁶ Описи Острожчини. – С. 75 (тут помилково «Staniszycz»), 89 (тут помилково «Ставшич»); Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Інститут рукопису (далі НБУВ ІР). – Ф. 8, спр. 230. – Арк. 9 зв.

окольного замку, мешкав якийсь близький родич Оксена – Іван Старушич⁷.

Батько майбутнього ректора Київського колегіуму десь на початку 1610-х рр. разом із острозьким війтом Стефаном Грабовичем за 6000 польських золотих узяв в оренду в київського земського судді Яна Аксака містечко Судилків з двома присілками⁸. Про це дізнаємося з протестації діди́ча маєтку, який 1615 р. в Луцькому гродському суді скаржився на своїх орендарів, вказуючи на порушення умов контракту з їхнього боку (побиття підданих і примушування їх до виконання незвичних повинностей)⁹.

Судячи з цієї справи, Оксен Радивонович належав до числа найзаможніших острозьких міщан, відтак логічно припустити, що він був підприємливим купцем і, не виключено, посідав якийсь уряд в острозькому магістраті. Здається, саме про нього побіжно згадують у своїй скарзі на Семерія Наливайка слуги луцького владика Кирила Терлецького. У 1596 р. козацький ватажок, пограбувавши володіння Луцько-Острозької єпископії, спустошивши землі самого Терлецького та його брата Яроша, зібране добро переправляв до Острога через неназваного на ім'я тамтешнього міщанина Старушича¹⁰. Тож в коморах Оксена чи котрогось з його найближчих родичів могла осісти частина конфіскованого майна.

Схоже, невдовзі після 1615 р. Старушич помер; на цю думку наштовхує згадка в острозькому інвентарі 1621 р. дому «Оксенової», розташованого на ринку¹¹. Точно відомо, що Гнат Старушич не був єдиною дитиною Оксена Радивоновича. В джерелах натрапляємо на імена ще двох його братів – острозького бурми́стра Фоки (1646 р.)¹² та настоятеля Києво-Видубицького монастиря Климента (1650–60-ті рр.)¹³. Народилися вони наприкінці XVI чи на початку XVII ст. і освіту здобули, очевидно, в Острозькій школі («академії»).

Хтось із братів (найвірогідніше, Фока або ще один, невідомий нам, нащадок Оксена) в 1640 р. тримав фільварок з двома волоками землі на острозькому передмісті Бельмажі¹⁴. Разом з іншим май-

⁷ Описи Острожчини. – С. 75, 89 (тут помилково «Станишич»); НБУВ ІР. – Ф. 8, спр. 230. – Арк. 8 зв.

⁸ Судилків Кременецького повіту Волинського воеводства, тепер Шепетівського району Хмельницької області.

⁹ ЦДІАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 100. – Арк. 224, 225 зв.

¹⁰ Архив Юго-Западной России. – К., 1863. – Ч. 3, т. 1. – С. 138–139; ЦДІАК України. – Ф. 25, оп. 1, спр. 49. – Арк. 910–910 зв.

¹¹ Описи Острожчини. – С. 296.

¹² ЦДІАК України. – Ф. 2229, оп. 1, спр. 19. – Арк. 3: «Phoca Oxenowicz Staruszycz, proconsul Ostrogiensi» згадується в оригінальному вписі з острозьких міських книг 18.XI.1646 р.

¹³ Києво-Видубицький Михайловський монастирь. – С. 624–627.

¹⁴ Описи Острожчини. – С. 360: Oxenowiczow folwark. Włok dwie, [z] których dziesięćcinę dawac do zamku powinien.

Родовід Старушичів

I		Радко (Радивон) Старушич † п. 1576 ∞ NN	
II		Оксен (Оксим) Старушич † 1615-1621 ∞ NN † п. 1621	
III	Гнат (Ігнатій) Старушич † 1651	Фока Старушич † п. 1646 ∞ NN	Климентій Старушич † п. 1662
IV		Гаврило (Gabriel) Старушич † 1689 ∞ Тетяна N † п. 1689	
V		Марина † п. 1689 ∞ Павло Федорович † п. 1689	

ном цю нерухому власність успадкував його син Гаврило (Gabriel), здається, останній зі Старушичів, який незадовго до смерті (вересень—жовтень 1689 р.) уклав заповіт, що зберігся до наших днів завдяки вписанню його до міських книг¹⁵. Відповідно до тестаменту, «mieszczanin z dziada pradziada ostrogsky», Гаврило Старушич мав бути похований при церкві Успіння Богородиці, розташованій в околиному (нижньому) замку, або так званому пригородку¹⁶. Більша частка нерухомого майна, у тому числі бельмазький фільва-

¹⁵ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie. Muzeum Narodowe w Krakowie.— № 61.— К. 5—8. Тестамент укладений 8 вересня 1689 р., а вже через місяць, 19 жовтня, його пред'явили на уряді зять і дочка небіжчика.

¹⁶ Там само.— К. 5—6. Острозька Успенська церква була розташована приблизно на місці встановленого в 1978 р. пам'ятного знаку Острозькій академії та друкарні.

рок та кам'яниця в ринку, повинна була перейти до рук дочки Марини та її чоловіка, міщанина Павла Федоровича. Подружжя мало піклуватися про матір, якій, окрім певної суми грошей, призначалася «izdebka», розташована поруч зі згаданою кам'яницею. З документа випливає, що деякі землі обтяжений боргами Старушич був змушений передати в заставу кредиторам¹⁷. Завершується заповіт традиційним проханням, аби нащадки «przed Magestatem (sic) Bozkim nie zapominały za duszę moję co według wspomozenia na służby Boże oddali cerkwi Bożey, gdzie grzyszne ciało moje będzie leżało»¹⁸.

У черговому описі Острога, укладеному 1708 р.¹⁹, жодного зі Старушичів серед міщан уже не бачимо; Гаврилова кам'яниця перебувала в чужих руках²⁰, а про фільварок на Бельмажі навіть не згадано.

Підсумовуючи наше коротке повідомлення, зазначимо, що Старушичі, які принаймні з середини XVI ст. проживали в Острозі, разом з Плескачами, Фляками, Молочками та Кокориками, належали до числа давніх місцевих родів. Найвідоміший представник фамілії – отець Ігнатій Оксенович – за життя був ігуменом Гойського, київських Братського та Видубицького монастирів, ректором Гойського та Київського колегіумів, а незадовго до смерті (†1651) висвячений на моголівського єпископа.

Розмірковуючи над успіхами церковної кар'єри Старушича, які дослідники традиційно пояснюють його освіченістю та наближенням до Петра Могили, ми маємо пам'ятати про походження й особисте знайомство цієї людини з колишніми острожанами, яких у 30-40-х рр. XVII ст. бачимо в оточенні київського митрополита – Йовом Борецьким, Мелетієм Смотрицьким, Ісакієм Борисковичем.

На відміну від згаданих осіб, вихідців з дрібної шляхти, простолюдин Старушич в очах шляхтича був людиною другосортною, яка, «маючи справу з низькими речами, має також і низькі думки». Пригадуючи народжену в Середньовіччі генетичну теорію походження станів і перефразовуючи самого Ігнатія Оксеновича, автора погребового казання, виголошеного над тілом кн. Іллі Четвертинського (†1641), рід його вів коріння від молодшого з синів старо-

¹⁷ Biblioteka Czartoryskich w Krakowie. Muzeum Narodowe w Krakowie.– № 61.– К. 6–7.

¹⁸ Там само.– К. 7. Серед свідків, присутніх при укладанні тестаменту, згадано настоятеля Успенської церкви Семена Хажевського (Semion Charzewski) та двох острожких бурмистрів Юзефа і Федора Германовича (Там само.– К. 8).

¹⁹ Опис 1708 р. стосується центрально-західної («ординатської») частини міста, яку від 1620 р. тримали спадкоємці князя Януша Костянтиновича Острозького. Саме тут жили всі відомі нам Старушичі. Однак не виключено, що до початку XVIII ст. нащадки міщанина Радка переселилися в іншу, південно-східну, ділянку міста чи навіть вийшли з нього.

²⁰ Nowicki J. Osiadłość miasta Ostroga anno 1708 części jasnie oświeconej księżny jejmości marszałkowej wielkiej koronnej // Rocznik Wołyński.– 1938, № 8.– S. 182: Kamienica Kopiciejki zyda z przybudynkami od Pawła Theodorowicza w długi zawiedziona.

завітного Ноя – Хама, послужливого хлібороба, наділеного отцем «хлопскою и орацкою гунею». Сам же Старушич вважав себе радше нашадком Носового первістка Сима, якого батько «духовною приоздобил шатою»²¹.

Ihor Teslenko

THE NEW SOURCES TO THE LINEAGE AND VOLHYNIAN KIN OF IHNATIY STARUSHYCH, THE RECTOR OF KYIV COLLEGIUM

The article reconstructs pedigree of the Starushychs, Ostrih wealthy town-dwellers family, the most famous representative of which was Ihnatiy, the rector of Kyiv Collegium, later Mohyliv bishop.

Катерина Дуса

УГОДА З ДИЯВОЛОМ СТУДЕНТА КИЄВО- МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НА ТЛІ СПЕЦИФІКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДИЯВОЛОФОБІЇ

У статті розглядаються згадки та судові справи про угоду з дияволом в українських джерелах XVII–XVIII ст., серед іншого – справа від 1749 р. про колишнього судея Київської академії Івана Роботу.

Свого часу Микола Гоголь створив образ київського студента філософа Хоми Брута, якому судилося досить близько познайомитися з чортами, відьмою та іншою малоприємною нечистю. Така асоціація не була новою: студенти, а також ченці, згідно з поширеною у Європі до середини XVI ст. традицією, досить часто пов'язувалися з усілякою чортівнею. Надзвичайної популярності набули легенди про Теофілуса і доктора Фауста – освічених чоловіків, які свого часу нібито уклали договір з дияволом. У нашій статті мова піде про український варіант угоди з нечистим на прикладі

²¹ *Старушич І. О.* Шата ясне освещеного княжати его милости пана Іліи Святополка Четвертенського, висоце одважного ротмистра кварцяного войска его королевської милости вь молодом вѣку для неужитости смерти позосталая... // Українське літературне Барокко. Зб. наук. праць. – К., 1987. – С. 254.